

# szemle

## Autonómiák Magyarországon 1848–2000\*

A mindenkori magyar állam területén működő autonómiák eddig legteljesebb összefoglalásával találkozhat az, aki a kezébe veszi a L'Harmattan Kiadó és az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskolájának közös, az *Autonómiák Magyarországon 1848–2000* című kiadványát. A háromkötetes mű első kötetében az összefoglaló tanulmányok mellett forrásdokumentumok szerepelnek 1848-tól az első világháború végéig, míg a másik két kötetben időrendi sorrendbe rendezve csak dokumentumok találhatóak (a második kötetben az 1919–1949, míg a harmadikban az 1949–2000 közötti időszakra vonatkozóan).

Manapság egyre fontosabb, hogy a különböző társadalmi csoportoknak lehetőségük nyíljon arra, hogy szabadon dönthessenek saját ügyeikben, az állam, a mindent behálózó politika és gazdaság béklyói alól kiszabadulva. Az autonómiák, azaz az állampolgárok kisebb vagy nagyobb létszámú, valamilyen közös érdek, cél, ideológia vagy vallás mentén kialakult, önmaguk felállította szabályok szerint működő önszerveződő közösségei meghatározó elemei napjaink magyar társadalmának. Ezen közösségek beható vizsgálata során nem elég csupán elméleti síkon tárgyalnunk a kérdést, hanem mindenféleképpen ki kell térnünk a gyakorlati megvalósulásra is, hiszen az autonómiák egyik fő jellemzője

\* GERGELY Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat összegyűjtötte, a bevezetőket és a lábjegyzeteket készítette: CIEGER András–GERGELY Jenő–IGNÁCZ Károly–KARDOS József–RÁCZ Kálmán–RÉFI Attila–STRAUSZ Péter–ZACHAR Péter Krisztián. L'Harmattan Kiadó–ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2005. I–III. 797, 1539, 2391 p. (CD-ROM-verzió: L'Harmattan Kiadó – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – Arcanum Kiadó, Budapest, 2006.)

az állami, politikai vagy gazdasági hatalmaktól való függetlenségük. Ennek mértéke természetesen országonként, koronként és közösségenként változó: az autonómiák saját szabályalkotásának lehetőségei nagymértékben függnék az állami törvényhozástól, létük sokszor politikai akarat függvénye, míg anyagi fenntartásuk az állami vagy privát gazdaság teljesítő- és segítőképességén is múlhat. A kiadvány fontos szerepet játszhat abban, hogy ennek a függetlenségnek (vagy függőségnek) a történeti alapjait feltárja a kötet olvasói számára.

A kutatók célként tűzték ki maguk elé, hogy bemutassák az olvasóknak a magyarországi autonómiák keletkezéstörténetét, szervezetét és működését. Ennek keretein belül alaposan elemezték az 1848-as polgári forradalomtól egészen a 20. század végéig a jelentősebb autonómiákat, így a közigazgatási önkormányzatokat, a kamarákat, a társadalombiztosítás rendszerét ugyanúgy, mint az egyházak, az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia önkormányzatiságát. A tanulmánykötet erényei közül mindenképpen kiemelkedő, hogy az 1848-at követő polgári korszak és az 1989-es rendszerváltás utáni időszak bemutatása éppúgy a kutatók célja volt, mint a 20. század második fele szocialista korszakának vizsgálata, ugyanis a pozitív példák történelmi kontextusban csak a negatív példák, a tévutak, az autonómiák majdnem teljes hiányának bemutatása mellett érthetők meg igazán. Érthető a kezdő- és a végpont kiválasztása a szerkesztés során, hiszen a polgári forradalom cezúrája kiváló kiindulópontnak, míg a 20. század vége tökéletes zárópontnak bizonyult e közösségek vizsgálatához. A magyar történelem e bő 150 esztendeje a maga változásaival ráadásul alkalmas arra, hogy a kötet tanulmányai jó és rossz példákat is bemutathassanak, azaz láthatjuk, hogyan változik az autonómiák helyzete demokratikus és diktatórikus körülmények között, vagyis hogyan „fogja vagy engedi el a kezüket” a politikai hatalom.

A kiadvány nyitó tanulmánya (Gergely Jenő munkája) az autonómiákkal általában foglalkozik; a benne felvetett kérdésekre (milyen területeken valósulhatnak meg az autonómiák, milyen összefüggések találhatóak az állami-politikai berendezkedés és az autonómiák jogai között?) az ezt követő tanulmányok adják meg a feleletet. A kiadvány elsőként a közigazgatási önkormányzatokat veszi górcső alá. A helyi, területi önkormányzatok a jogszabályokban meghatározott állami, illetve a maguk meghatározta közigazgatási feladatokat látnak el. A tanulmányok négy fontos szempontot körbejárva elemzik a közigazgatási autonómiák kialakulását és működését. E szempontok mindegyike fontos a vonatkozó korszak megértéséhez: az önkormányzatok kialakulását kísérő po-

litikai diskurzusok, a megszülető jogi szabályozás (közte az első átfogó, kódexszerű közigazgatási jogszabály, az 1870: XLII. törvénycikk bemutatása), a különböző önkormányzati szintek közötti konfliktusok, végül a finanszírozási kérdések. Ezután részletesen, kronologikus sorrendben ismerhetjük meg a közigazgatási autonómiákra vonatkozó szabályozást az első világháború végétől, az országhatár-módosulásokon át egészen a magyarországi közigazgatás 1944-es háborús felbomlásáig. A közigazgatási önkormányzatok fejlődése 1950-ben a szovjet típusú, centralizált tanácsrendszer bevezetésével megszakadt, és az önkormányzatiság elve később is csak csírájában lehetett jelen hazánkban a szocialista korszakban (gondoljunk csak az úgynevezett harmadik tanács törvényre – 1971. évi I. törvény). A rendszerváltás utáni időszak közigazgatási önkormányzatával is külön tanulmány foglalkozik a kötetben, amely az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásától egészen a valódi európai önkormányzatiság megszületéséig és működéséig kalauzolja el az olvasót. E tárgy körben külön érdekesség Ignác Károly tollából Budapest önkormányzatiságának elemzése 1848-tól 1989-ig három részletben, ám apróbb hiányérzetet okozott a rendszerváltás utáni fővárosi szabályozás bemutatásának elmaradása.

A tanulmánykötet következő nagyobb fejezete a kamarai autonómiákkal foglalkozik. E szakmai alapon szerveződő törvényes érdekképviseleti szervek – melyek saját ügyeiket önállóan és sokszor önjáróan intézik – ma már mindennapjaink részét képezik. Ám önkormányzatiságuk nem tűndökölt mindig ennyire. A kötetben bemutatják a kereskedelmi és iparkamarák, az ügyvédi és közjegyzői kamarák, a mezőgazdasági kamarák, a mérnöki kamarák, illetve az orvosi kamarák megalakulását és működését, illetve kiemelt negatív példaként a politikai hatalom néhol diszkriminatív és központosító törekvéseire az 1938-ban az első zsidótörvénnyel felállított, de szerencsére abban a formájában nem sokáig működő Sajtó-, illetve Színművészeti és Filmművészeti Kamarát.

A kötet ezután egy sajátos autonómiát, a biztosítóintézetek önkormányzatiságát tárgyalja. A biztosítóintézetek autonómiája ugyanis – szemben az eddig vizsgált autonómiákkal – csak saját szervezetük belső ügyeire terjed ki. Ez a megszorítás természetesen érhető, ha tudjuk, hogy nem érdekképviseleti feladatokat, hanem egészségügyi, nyugdíj-szolgáltatási vagy betegsegélyezési funkciókat látnak el. A tanulmányban a társadalombiztosítás rendszerére nehezedő – az 1980-as években kezdődő – állami pressziót követhetjük nyomon, amely elvezetett a társadalombiztosítási önkormányzatok 1998-as felszámolásáig, és a rendszer állami felügyelet alá vonásáig.

Az autonómiák közül talán az egyházak és a felekezetek autonómiája közelíti meg leginkább az ideális állapotot a politikai és gazdasági függetlenség tekintetében. E vallási vagy világnézeti azonosságon alapuló intézmények mély, évszázados gyökerekkel rendelkeznek a magyar társadalomban, és gyakorlatilag teljesen átfogják azt. Az egyházi autonómiával foglalkozó tanulmány az 1568-as tordai országgyűléstől egészen a 21. század elejéig, 2004–2005-ig húz ívet. Az egyházpolitika fontosabb reformjai és az egyházszervezet különböző egységei az alapszinttől egészen a felső, országos szintekig egyaránt szerepelnek benne. A szocialista korszakban bekövetkezett az egyházak államosítása, és a tömegek számos ok miatti „elvallástalanodása”. Az egyház és állam valódi és újbóli szétválasztása csak a rendszerváltás után valósulhatott meg Magyarországon, de az egyházaknak annak ellenére sem sikerült mindmáig visszaszerezniük korábbi befolyásukat, hogy az egyházi autonómiák a társadalmat leginkább átfogó szerveződések egyikei.

A tudományok szabad művelésének és a tanszabadság kiteljesedésének elősegítésére hivatottak az egyetemi autonómiák, amelyek nélkül nehéz valódi felsőoktatásról, valódi egyetemi struktúráról beszélni. Az egyetemek függetlensége mindig is erkölcsi, szellemi és szakmai alapon nyugodott, hiszen teljes önállóságot elérniük szinte sosem sikerült. Mint a tanulmány írója is megállapítja, ez – a közhiedelemmel ellentétben – nem is feltétlenül célja az egyetemi önkormányzatoknak. Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás rövid életű egyetemei után a szerző hamar rátér a nagyszombati egyetem 1635-ös megalapítására, majd a történelmi szálát tovább fűzve eljut a 18. századi egyetemi centralizáció időszakáig. Az elavult egyetempolitikát is az áprilisi törvények térítették vissza a helyes útra (1848. évi 19. tc.), amiről száz év elteltével ismét letéríti majd a politika. A szocialista politikai hatalom kétségbe vonta az egyetemi autonómiák létjogosultságát, és a szovjet modellt adaptálásával az egyetemeken is megvalósult a pártirányítás rendszere. Ezen autonómia terén is gyökeres változást hozott természetesen a rendszerváltás, ami után újra megerősödhetnek az egyetemi önkormányzatok.

A kötet zárótanulmánya annak a Magyar Tudományos Akadémiának autonómiáját mutatja be 1848 és 2000 között, amely mindig is a kutatás szabadsága, a tudomány autonóm fejlődése és eredményeinek megismeretése mellett foglalt állást. Önkormányzatisága természetesen az állami-politikai helyzet függvényében nem jelentkezett mindig ideális formában, ám a rendszerváltás utáni helyzet bizakodásra adhat okot számunkra; remélhetjük, hogy kibővített és korszerűsített autonómiája segítségével az MTA nagy mértékben elősegítheti a magyar tudományos élet fejlődését.

A teljes kiadvány forrásanyaga nem feltétlen újdonság az olvasó számára, hiszen e források legtöbbjét más kutatók már korábban közölték. A mű jelentősége nem is ebben áll e téren, hanem abban, hogy e dokumentumokat végre rendszerezve, a teljességre törekedve gyűjtötték össze, így a magyar autonómiák legfontosabb forrásait egy kiadványban kaphatják meg az érdeklődők.

A műben bemutatott autonómiák története megerősíthet bennünket abban, hogy a múlthoz hasonlóan, a jövőben is biztosítékai lesznek a demokrácia megerősödésének és a demokratikus alapjogok mind teljesebb megvalósulásának. Mindenféleképpen ki kell emelnünk a kiadvány szerkesztőjének, Gergely Jenőnek a nevét, hiszen alapos, ám sok tudományos művel szemben igazán olvasmányos és egyenletes színvonalú munkát tett le a nagyközönség asztalára. Így végső soron a magyarországi autonómiákat bemutató kötetek nyugodt szívvel és bátran ajánlhatók – és nem csupán a szakmabelieknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is.

*Gosztonyi Gergely*

## **A „fényes szelek” fényében és árnyékában\***

Az életrajz nem tartozik a történetírás könnyű műfajai közé. Sokan és sokat értekeztek már a tudományos igényű biográfia nehézségeiről, a történész és hőse viszonyáról, a személyiség határaitól, a pszichologizálás erőltetett használatáról. Óhatatlanul kialakul bizonyos személyes kapcsolat, valamilyen lappangó rokonszenv vagy határozott ellenszenv a historikus és kiválasztott alanya között. Ezt a különleges viszonyt számomra legkifejezőbben Vermes Gábor ábrázolta a Tisza István-életrajz második kiadásához illesztett előszavában: „Lóhalálában írtam a szöveget a tanítás mellett. December elején már 1918 októberénél tartottam, és tudott tény, hogy e hó utolsó napján esett Tisza István merénylők áldozatául. De nem tudtam írásban megölelni hagyni. Feleségem kétségbeesetten kérdezte minden este, »Meghalt-e már?« »Nem«, mondtam, »még valaminek utána kell, hogy nézzek«. Természetesen a végén nem volt más választásom, mint leírni a szomorú történetet, de a kézirat befejezése feletti örömet beárnyékolta az elbúcsúzás szomorúsága.

\* POGÁNY Mária: *A „fényes szelek” fényében és árnyékában. Kardos László 1918–1980.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 181 p.

Ugyanis az életrajzíró, aki szinte évekig együtt él alanyával, könnyen rabjává eshet az illető személyi varázsának, és így érthető a kézirat befejezése utáni tompa fájdalom.”<sup>1</sup>

Bárki életrajzának megírása előtt önkéntelenül is feltehető a kérdés, hogy az adott személyiség miért és mennyiben fontos és nélkülözhetetlen a múlt megértéséhez. Egyszerűbben fogalmazva: vannak-e lényeges és lényegtelen szereplői a történelemnek? Lehet-e azért releváns egy biográfia, mert tipikus életutat rajzol meg, amiből egy társadalmi réteg, csoport egészére vonhatunk le következtetéseket? Gyakran lehet olvasni egy-egy történelmi figuráról, hogy tipikus konzervatív-liberális arisztokrata vagy tipikus kommunista pártapparátcsik volt. A tipikus és az egyedi viszonyának értelmezése túllépi e szerény recenzió kereteit, de azért jelen esetben is elmerenghetünk azon, hogy Kardos László élete elegendő alapanyagot és indokot szolgáltat-e, hogy saját életrajzi monográfiára tartson igényt. Úgy véljük, hogy a válasz: igen.

Kardos László személye sajátos találkozási pont volt a 20. századi magyar történelemben. Népi kollégisták és „nagyimrések”, volt ’56-osok és a későbbi demokratikus ellenzékhez tartozók, népiek és urbánusok egyaránt felbukkantak baráti körében. Életművének legmaradandóbb darabja a Nékosz (öröksége), de figyelemre méltó tudományszervezői, néprajzi munkássága is. Ott volt a magyar történelem minden kritikus időszakában: az 1940-es évek egyetemi ifjúsági mozgalmában, a szárszói konferencián, az 1947-es nemzetgyűlésben, az MKP Ifjúsági Titkárságában, a Nagy Imre körüli pártellenzékben, az ’56-osokat őrző váci börtönben, a szerveződő népi és demokratikus ellenzék baráti összejövetelein. Hogyan fért bele mindez egyetlen életútba? Talán ez a legizgalmasabb kérdés, amire választ várhatunk egy Kardos Lászlóról szóló biográfiából.

A könyv szerzője, Pogány Mária, Kardos László második felesége, a Nékoszról szóló munkák összeállításánál szorgos segítője, halálát követően szellemi örökségének hű gondozója és ápolója. Ennek a fáradozásnak az eredményeként tette közzé férje börtönirásait és adatta ki a Tiszaigar faluról készített néprajzi monográfiát és a gazdag forrásértékkel rendelkező, 1969-ben magnóra mondott életútinterjút.

Pogány Mária könyvének értékelésekor kissé nehéz feladatunk van, mivel nem könnyű egyértelműen eldönteni, hogy tudományos igényűnek szánt életrajzról vagy Kardosról szóló forráskiadványról van-e szó. Gyanítjuk, hogy inkább az utóbbiról, és ezt támasztják alá Pogány Má-

<sup>1</sup> VERMES Gábor: *Tisza István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 13.

ria előszóban írott szavai: „Sajátos könyvet vesz kezébe az olvasó. A 20. század egy nem hétköznapi emberének életútját van módja megismerni belőle, aki három területen alkotott nagyot: a pedagógiában, a tudományszervezésben és a tudományban.” (7.) Már a prologusból is érezhető, hogy Pogány Mária mindvégig hitvesi hűséggel és elfogultsággal szól hősről – ez is magyarázza például, hogy a klebelsbergi iskolareformhoz hasonlítja a népi kollégiumi mozgalmat. Egy másik helyen pedig úgy véli, hogy Kardos László „Ha akkor [1942-ben] elvállalja a Néptudományi Intézet neki felajánlott igazgatóhelyettesi tisztét, valószínű, hogy a néprajztudomány csúcsait hódította volna meg.” (8.) Ez a szemlélet mindvégig tetten érhető a könyvben; az egymás közötti intim viszonyt legszebben Kardos László börtönből Pogány Máriához írott levele példázza. (75–79.)

A kötet rendezőelve a kronológia, ezt csupán a második fejezetben törik meg tematikus fejezetek, ahol a szerző visszatér a korábbi időszakok történéseire is. Az első három fejezetben Kardos László fiatalságának három helyszínét: Tótkeresztúrt, Rákospalotát és Újpestet ismerhetjük meg. Számos érdekes mozaik tárul elénk, amelyek segíthetnek megértenünk Kardos László 1940-es évekbeli gondolkodását, amely erősen rányomta bélyegét a Nékoszra is. Kardos a háromnyelvű vend vidékről származott, családjá a nehéz paraszti sorból és a határváltás miatti problémák elől Rákospalotára vándorolt. Cserkészélete és olvasmányélményeinek listája alapján egy, már diákkorában is rendszerező hajlamú és érdeklődő ember képe rajzolódik ki előttünk. Majd arról is értesülünk, milyen anyagi és földrajzi távolság okozta nehézségektől sújtva kezdte el egyetemi tanulmányait. (7–21.) Sajnos nem tudjuk meg, milyen forrásokra támaszkodott Pogány Mária ezeknek a fejezeteknek a megírásakor; csupán sejthető, hogy felhasználta Kardos László birtokában lévő személyes dokumentumait. A lábjegyzetek szegényes és nagyon következtelen használata a kötet egyik legkomolyabb hibája: vagy nem végzett a szerző levéltári kutatásokat, vagy nem tartotta szükségesnek feltüntetni a jegyzeteket. Az első eset szinte elképzelhetetlen, a második pedig nem igazán érthető...

A második, viszonylag terjedelmes fejezetben vette górcső alá a szerző Kardos Lászlónak a népi kollégiumi mozgalom életében betöltött szerepét. (22–40.) Ez az életút legfontosabb szakasza és egyben az életrajz sajnálatosan kevésbé sikerült része. A szerző abból indult ki, hogy a népi kollégiumi mozgalomról szóló irodalom kisebb könyvtárat tesz ki, ezért arról nem kíván szólni. Ennek az irodalomnak azonban két komoly hiányossága van. Egyrészt memoáriródalom, ami együtt jár az emlékezés

és az emlékezők szubjektivitásával, másrészt – Svéd László 1994-es forráskiadványát kivéve – még az 1970-es években keletkezett, ezért erősen érezni a kor lenyomatát. Vagyis Pogány Mária nem lépett ki a népi kollégisták önmagukról szóló történetírásának köréből, ezáltal eleve lemondott a bíráló esélyéről – ellentétben Pataki Ferencsel, aki *A Nékosz-legenda* című (igaz, jóval vaskosabb) kötetében érintettsége ellenére sokkal messzebb jutott a kritikai megközelítésben.

Anélkül, hogy mélyebben belemennénk ennek a fejezetnek a komoly tévedéseibe, csupán egyetlen, de annál szembeszökőbb példára szeretnénk felhívni a figyelmet. Pogány Mária szerint a Györffy-kollégisták nem kevés lemondás árán 600 ezer pengőt gyűjtöttek össze 1943 őszére egy új kollégiumi épület céljaira. (26.) Bármennyire is tiszteletre méltóak a fiatal parasztdiákok erőfeszítései, ez nyilvánvaló képtelenség. A kollégium fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy a közösség szépen gyarapodó vagyona elsősorban a Pártfogó Testület adományaiból állt össze.

Érdekes összehasonlítást végez Pogány Mária, amikor a Freinet-féle falusi iskolát, a népi kollégiumokat és Makarenko iskoláját hasonlítja össze. Részben igaz csupán az a beállítás, hogy a Nékosz története fokmérője volt az 1945 utáni demokrácia alakulásának. A Nékosz, élén Kardos Lászlóval maga is eszközévé vált a kiépülő diktatúrának, könnyörtelenül fellépett más ifjúsági mozgalmakkal szemben: elég az Eötvös Collegium, az egyházi középiskolák, a katolikus egyházközségi népi diákotthonok vagy éppen a szociáldemokrata dolgozók kollégiumainak példáját felidézniük. A kötetből nem derül, miért bukott meg Kardos László, hogyan vált a kommunista párton belüli hatalmi harcok részesévé.

A *Semmelweis utca 2., 1950–1957 tavasza* címet viselő fejezetben (41–67.) figyelemre méltók azok a részek, ahol Pogány Mária férjének a VKM múzeumi osztályán folytatott tudományszervező tevékenységét, illetve a hányattatott sorsú Tiszaigar-monográfiát mutatja be. Viszont hiányérzetünk is támad, mivel szinte semmit sem tudunk meg Kardos László eszmei-gondolati útjáról az 1949 és 1956 közötti korszakban. Nem derül ki, milyen mértékig vált sztálinistává és hogyan zajlott le nála a szembenézés, az önvád, az önbírálat folyamata, amelynek keserves stációit Nagy Imre sok híve végigjárta. Igen rövid a Petőfi Kör vitáinak elemzése is, szinte csak azt tudjuk meg, hogy az egyes szervezetekben mennyi népi kollégista tűnt fel a forradalom évében. Találunk utalásokat arra, hogy a népi kollégista hagyomány mélyen csörgedező pataként élt az egyetemi ifjúságban, de az nem válik világossá, hogyan került be ez a tradíció a forradalom folyamába. Néhány ponton feszélyező,



hogy a népi kollégisták közösségéből mindenki messze elhalványul Kardos László mögött – noha igaz, energikus személyisége valóban alkalmassá tette a vezéri szerepre. (Ugyanakkor talán lehetett volna nagyobb teret is szentelni a „fényes szelek” nemzedéke néhány más, önállóan gondolkodó tagjának, és még inkább Kardoshoz fűződő viszonyuknak.)

A börtönéveket feldolgozó szövegrész tömör és lényegretörő, s emberileg igen megrendítő Kardos László hosszú börtönlevele. Itt mutatkozik meg, hogy milyen előny származik abból, ha az egykori hitves vállalkozik életrajzi emlékeinek közlésére: egy történész aligha bukkanhatna levéltári kutatási során ennyire személyes hangvételű forrásra, amely sokat elárul írója lelki állapotáról. Ebben az esetben feltétlenül a hozzátartozó joga és döntése egy ilyen levél publikálása.

A terjedelemben pontosan a kötet felét kitevő, 1963 utáni korszakot feldolgozó szöveg (80–161.) Pogány Mária munkájának legerősebb része. Ennek alighanem kézenfekvő az oka: a szerző 1963-ban kötött házasságot Kardos Lászlóval, tehát az ezt követő évekről igen sok személyes emlékekkel rendelkezik, amelyek kalauzként szolgálnak férje szövevényes élettörténetében. A szöveg jellege, stílusa is megváltozik: a szerző sokkal gördülékenyebben és élvezetesebben ír és még jobban uralkodóvá válik a személyes, érzelmekkel telített hangnem. Ezek a fejezetek sokkal inkább forrásközlésekkel megszakított memoárra emlékeztetnek. A szerző végképp kilép a távolságot tartó történész eddig sem túlságosan felvállalt szerepéből. Nehéz is lenne másképp viselkednie, hiszen képtelenség más módon szólni a szeretett férfiről, mint ahogy ő tette. Ezen a ponton helyrebillen a kizökkent idő és értékes forrás születik, amelyet bizonyára szívesen idéznek majd a korszakkal foglalkozó történészek.

Kardos László tudományos működésének elemzése a biográfia tárgy-szerűbb és visszafogottabb hangvételű részét képezi. Ezen munkásságnak az első darabja *Az Őrség népi táplálkozása*, amely a maga nemében jó színvonalú leíró mű, különösebb elméleti hozadék nélkül. Időrendben ezt követhette volna a *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu természetrajza 1744–1944*, amely csaknem 40 évvel a keletkezést követően látott napvilágot, így legfeljebb Kardos Lászlónak állított emléket, de nem kerülhetett be a tudományos vérkeringésbe. Ennek a kötetnek a hányattatásairól sok új adalékkal szolgált Pogány Mária. Megtudhatjuk Kardos László két legjobb munkájának, a dunántúli kisközség, Bakonycsérnye vallásos életéről szóló kandidátusi értekezésének és a nazarénus egyházzól szóló, posztumusz művének a születési körülményeit is. Ez utóbbi munka talán Kardos László legmaradandóbb alkotása, amely a protestáns kisegyházakról szóló irodalomban is igen előkelő helyet foglal el.

Természetesen körüljárta Pogány Mária a Nékosz-kötetek megszületésének történetét is, amiről maga is sokat tudott, mivel a szerkesztőbizottság titkáráként működött közre a folyamatban – ám elszalasztotta a pillanatot, hogy közel 30 év távlatából értékelje ezt a tevékenységet. Érdekes lett volna kitérnie arra, hogy mely szövegeket kellett kihagyni a cenzúra miatt vagy mely részeket hagyták ki az egykori kollégisták saját jószántukból.

Pogány Mária olyan jelenségeket mutat be az életrajz második felének tematikus fejezeteiben, amelyekről ugyan sok szó esik, ám kevés forrás maradt fenn róluk: bepillantást enged a Kádár-korszak informális kapcsolatainak világába. Köztudott, hogy a korszak egyik sajátos vonása, hogy a fontos döntések sokszor nem a hivatalos iratokból, a bürokrácia termelte szövegekből olvashatók ki, hanem a fennmaradt emlékeztető cetlik, kocsmai beszélgetések, születésnapra összejövetelek, baráti levelek világából. A szerző éppen ezekről a viszonyokról nyújt bőszéges áttekintést. Meglepően korszerű Kardos határidőnaplójának elemzése (95.), amelyből arra a következtetésre jut a szerző, hogy körülbelül 2000 ügyben segített néhai férje. Ezek között egyetemi felvételiket, lakáskiutalásokat, állásszerzéseket, ösztöndíjpályázatokat vagy a tiszai arva kislány gyámolítását egyaránt megtaláljuk. Nem csupán az idő sodrában elmerülő barátok és ismerősök történeteit meséli el Pogány Mária, hanem Kardos Lászlónak Erdei Ferenchez, Nagy Imréhez és Illyés Gyulához való kapcsolódását is felvillantja. Ráadásul gyöngyszemek is megbújnak a sorok között, mint például Kardos Lászlónak a Györfly-kollégisták 1956. októberi találkozásán elmondott köszöntője (nem lett volna haszontalan a teljes szöveget közzétenni), vagy Illyés Gyula 70. születésnapjára írott levele, amelyben a költő és a népi kollégisták hullámzó viszonyáról vallott.

Ugyancsak a magánszféra rejtett területeire enged bepillantást az a rövid fejezet (134–144.), ahol Pogány Mária azt veszi sorra: ki mindenki dedikálta egy-egy kötetét Kardos Lászlónak. Igen tarka a névsor, hiszen Levendel Lászlótól Fekete Gyuláig, Csoóri Sándortól Bacsó Péterig, Szabad Györgytől Vásárhelyi Miklósig, Hegedüs Andrástól Szabó Ferenc jezsuita páterig sokan látták el kézjegyükkel a Kardos Lászlónak ajándékozott könyveket. Sőt, ugyanúgy találunk dedikációt az első fokon halálraítélt Gáli Józseftől és a Nagy-budapesti Munkástanácsról 1969-ben monográfiát író Molnár Jánostól.

A kötetet lezáró fejezetben (148–161.) a tematikus tárgyalást követően az író visszatér az időrendhez és Kardos László halálával és az ennek kapcsán született részvényt nyilvánító levelekből vett idézetekkel végzi be

az életrajzot. A dedikációkkal és a részvétnyilvánító levelekkel foglalkozó részek remek lehetőséget kínálnak, hogy megrajzoljuk Kardos László kapcsolati hálóját. Ha kicsit végigfutunk a neveken, akkor már első pillantásra látszik, hogy később ellentétes politikai székértáborokhoz tartozó emberek találkoztak az egykori népi kollégista vezető körében.

A kötetet mindezek miatt egy nem egyenletes színvonalú forráskiadványnak tekintem, amely jól használható a népi kollégiumi mozgalom, a magyar néprajztudomány és az 1960-as, 1970-es évek értelmiségi belvilágának történetéhez. Bizonyára nagy örömmel veszik kézbe a még élő népi kollégisták és családtagjaik, barátaik, sőt, a fenti témák iránt érdeklődő kutatók sem kerülhetik meg vizsgálódásaik során.

Papp István

## A Magyar Távirati Iroda története 1945–1948\*

Rokonszakmai rajongással vettem kézbe Z. Karvalics László és Andreides Gábor *A Magyar Távirati Iroda története 1945–1948* című könyvét. 1951 óta dolgozom az MTI-ben, és nagyjából tíz évvel ezelőtt, 1996-ban jelent meg több mint háromszáz oldalas terjedelemmel *A nemzeti hírügynökség története 1880–1996* című könyvem.

Első, egyben általános benyomásom, hogy a fiatal Karvalics–Andreides szerzőpáros (együttes életkoruk kevesebb, mint e recenzió megírójéé) mikroszkopikus aprólékossággal, hatalmas forrásbázison, az összefüggések és elágazások arányos kimunkálásával dolgozta fel a magyar hírügynökség második világháború utáni „újraindulási” hőskorszakát másfél száz oldal terjedelemben (ennek a négy esztendőnek az 1996-os kötet tizegynéhány oldalt szentelhetett).

A most megjelent kötet méltatását (nem indokolatlan ez a szóhasználat) az előszóval és a zárófejezettel gondoltam kezdeni: a korszak, a hírügynökségi tevékenység és az intézmény-történet tekintetében a szerzők által felvállalt „hármás adósságtörlesztés” dicséretes módon egészül ki politikatörténeti, sajtótörténeti és sajtópolitika-történeti „adósságtörlesztéssel”, többféle „fehér folt” zsugorításával. Ígéretes a szerzők fogadkozása a kutató és feldolgozó-elemző munka folytatására, nemkülönben az a hite, hogy nem meddő vagy öncélú foglalatosságról van szó.

\* Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 148 p.

Való igaz, hogy a Magyar Távirati Iroda egyfajta „szigetet” jelentett évtizedeken keresztül, az 1945–1948-as „hősidők” elmúltával is; munkatársai és vezetői fáradhatatlanul és sokszor bátran küzdöttek a „minél távolabb a politikától és az ideológiától, minél közelebb a szakmához” elve és a „minél közelebb az emberekhez” gyakorlata érvényesítéséért. Nem patetikus és nem korszakokhoz kötött a lelkes szerzőpár intelme: „Néha gondoljunk rájuk – tisztelettel, megbocsátással, fájdalommal és derűvel –, de szüntelen kíváncsisággal.” Hozzáteszem: ötnegyed évszázadnak zömmel nem rivaldafényben úszó sztárpublicistáiról, hanem – meghatározott korszakokban – a demokratikus tömegtájékoztatót szolgáló, kemény fegyelemnek és sajtóetikai törvényeknek alárendelt „névtelen fontharcosokról” volt, van és lesz szó...

Átugorva Z. Karvalics László és Andreides Gábor sajtótörténeti monográfiájának *Politika és hírszolgáltatás a koalíciós időszakban (1945–1948)* című zárófejezetére, igazat kell adnunk a szerzőknek abban, hogy akkor „egyfajta médiaháború dúlt, amely fokozatosan a későbbi győztes oldalára billentette a mérleget”, s hogy „a sajtópropagandának minden politikai erő óriási jelentőséget tulajdonított, mivel kétségkívül a közvélemény-formálás legfontosabb terepét jelentette”. „Időtálló” mozzanatot rögzített a zárófejezet következő áthallásos bekezdése: „A nagy, reprezentatív napilapokra a lapgazda politikájának hirdetése és népszerűsítése mellett az ellenfél lejáratásának sűrűn igénybe vett eszközeként is számot tartottak. A tárgyalóasztalok helyett gyakorta vezércikk-csaták segítették az álláspontok összevetését, az eltérő nézetek a parlamenti vagy kormány szintér helyett nemritkán a publicisztikákban ütköztek meg [...] A hangvétele 1945 nyarától fokozatosan durvult el, s néhány kivételtől eltekintve a választások időszakában volt a legérdesebb.”

Amikor az újságpapírhiány és a papírellátási-papírbiztosítási pártmanipulációk közepette, cenzúra és lapbetiltások, újságíró-befolyásolások és átcsábítások, nyomdauralmi sakkhúzások és lapártaktikák légkörében kellett dolgozni, amikor a szabadnak indult, majd egyre több korlát közé szorult demokratikus sajtó helyébe a pártállam „kézi vezérlésű” sajtója lépett – fogalmaz a szerzőpáros –, az MTI-ben „alapvetően pártelfogultságtól mentes vállalati stratégiát kellett kialakítani és folytatni”, mivel „egyedül a kiegyensúlyozott, korrekt, kiváltságokat és kivételezést nem ismerő tájékoztatás adhatott garanciát arra, hogy a helyzet a munkáspárti pozíciófölny ellenére elfogadható legyen a politikai ellenlábasok számára is, ha ugyanis ők elégedettek a működéssel, a működtető intézmények nem válnak politikai összeütközés terepévé, alku tárgyává”.

„Tárgyszerűség a tényekben, óvatosság az értékelésben” – ez lehetett Ortutay Gyula elnöki utasításainak sommázata.

A két sajtótörténész találóan jegyzi meg a kötet zárófejezetében, hogy bár az MTI többnyire sikeresen tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy „nem szól bele a politikába”, azt már nem mindig sikerült elérnie, hogy a politika ne szóljon bele az MTI életébe: 1948 tavaszán kicserélődött a vezetés, megfogalmazódott egy olyan irányelv, hogy „ki kell irtani az ellenséges híryanagot, az ellenséges propaganda kakukktojásait”. Bevezették a nem csupán stilisztikai kérdéseket érintő kiadványbírálókat, az eligazító értekezleteket, kötelezővé tették a marxizmus–leninizmus alapelveinek elsajátítását, elbocsátásokra is sor került olyan indoklással, hogy a szerkesztőségi munkatársak mintegy 90 százaléka a Horthy-időkben került a hírügynökséghez. A rovatoknál nem volt jellemző a „direkt politizálás”, de „természetesen a munkatársak nem hagyták vélemény nélkül a mellettük-közöttük folyó eseményeket”. A szerzők utalnak végül arra, hogy 1950-ben az egyeduralkodóvá vált kommunista párt sort kerített a koalíciós időszak hagyományait és szemléletét is képviselő hírügynökségi vállalatstruktúra átszervezésére – de érezhető megkönnyebbüléssel jegyzi meg, hogy „ez már egy másik történet”.

A recenzió tárgyát képező kötet középső része négy nagy fejezetre tagolódik. Az első fejezet *Az MTI újjászületése* cím alatt képet ad a magyarországi politikai és tájékoztatáspolitikai helyzetről a második világháború zárószakaszában, az MTI háború utáni „feltámadásáról”, a Magyar Központi Híradó Rt. megszervezését megelőző politikai küzdelmekről. A második fejezet az újjászervezett magyarországi hírszolgálat működési feltételeinek megteremtését tárgyalja, beleértve az MTI szervezeti felállítását és személyzetét, sajtókörnyezetének alakulását, nemzetközi hírügynökségi kapcsolatainak kiépülését, az MTI és a kormánysszervek, az MTI és a Posta viszonyát, az előfizetői rendszer kialakulását és nehézségeit. A harmadik fejezet az MTI akkori működéséről ad képet, válaszolja a hírügynökség belső felépítését, külföldi tudósítói hálózatának és a vidéki kirendeltségeknek a működését, olyan önálló intézményeinek a tevékenységét, mint a Magyar Országos Tudósító, a Magyar Közvéleménykutató Intézet és a Magyar Filmiroda Rt., bepillantást enged a szerkesztőségi munka mindennapjaiba, a szociális viszonyokba és juttatásokba. Végül a már érintett negyedik fejezet elemzi a politika és a hírszolgáltatás viszonyát az 1945–1948-as koalíciós időszakban.

A kötetet mintegy másfél tucat korabeli nyomtatott és képes illusztráció, forrás- és irodalomjegyzék, rövidítésmagyarázat, valamint névmutató gazdagítja. Külön méltatást érdemel a 254 lábjegyzet, amely hát-

tételek, elnevezésmagyarázatok, kommentáló megjegyzések tömegén túlmenően a szerzők által felkutatott és felhasznált irattári és irodalmi források meggyőző bőségét és sokféleségét illusztrálja. Hiányolható viszont a kötet szerkesztőjének megnevezése (csak az olvasószerkesztő neve szerepel).

*Pirityi Sándor*